



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi  
The Journal of International Social Research  
Cilt: 4 Sayı: 17 Volume: 4 Issue: 17  
Bahar 2011 Spring 2011

**KÖPRÜLÜZADE ABDULLAH PAŞA'NIN 15 CEMADİEL-EVVEL 1133-M.14 MART  
1721 TARİHLİ VAKFİYESİ'NE GÖRE İMAR FAALİYETLERİ VE BANİ KİŞİLİĞİ**  
*KOPRULUZADE ABDULLAH PASHA'S ARCHITECTURAL ACTIVITIES AND  
PATRONAGE PERSONALITY BASED ON HIS WAQFIYA DATED 15 CEMADIEL-  
EVVEL 1133 AH- MARCH 14<sup>TH</sup>, 1721 AD*

**Sultan Murat TOPÇU\***

**Özet**

Bu çalışmada; Köprülü Mehmet Paşa'nın torunu Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülüzade Abdullah Paşa'nın Osmanlı toprakları içerisinde girişmiş olduğu imar faaliyetleri irdelenmiştir. Vakfiye, arşiv belgeleri ve çağdaş kaynaklardan hareketle paşanın hangi bölgelerde imar faaliyetlerinde bulunduğu belirlenmiştir. Bu faaliyetlerin organizasyonu ve inşa edilen eserlerin yaşatılmasına yönelik alınan tedbirler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca oluşturulan vakıf kurumunun zenginliği ve istihdam ettiği görevliler belirtilerek, Köprülü ailesinin diğer üyelerinin vakıfları ile karşılaştırmalar yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Köprülüler, Köprülü Mehmet Paşa, Osmanlı, Banilik, Köprülüzade Abdullah Paşa.

**Abstract**

In this paper, the architectural activities throughout Ottoman lands supervised by Kopruluzade Abdullah Pasha, Koprulu Mehmet Pasha's grandson and Fazıl Mustafa Pasha's son, have been examined in detail. The sites Kopruluzade Abdullah Pasha preferred for his architectural deeds have been determined with the reference of the related waqfiyas, archival documents and contemporary sources. The precautions to have been taken for the organization of these activities and the conservation of the works have been assessed thoroughly. Also, the wealth of waqf institutions and the officers employed by the Waqfs have been mentioned, and the waqf in question has been compared with the waqfs of the other members of the family Koprulu.

**Key Words:** Koprululer, Koprulu Mehmet Pasha, Ottoman, Patronage, Kopruluzade Abdullah Pasha.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetiminde etkili olan Köprülü ailesi, elde ettikleri bu gücü imparatorluk genelinde inşa ettirmiş oldukları yapılar ve bunlara bağlı zengin vakıflarla halk nazarında da meşrulaştırmışlardır<sup>1</sup>.

\* Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

Köprülü Mehmet Paşa'nın Samsun'un Vezirköprü ilçesinde başlayan imar faaliyetleri, Paşanın 26 Zilkade Cuma 1066 (15 Eylül 1656) tarihinde sadrazam olarak atanmasından sonra bütün imparatorluk toprakları içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kendisinden sonra selefi Fazıl Ahmet Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile devam eden geniş çaplı imar faaliyetleri, Merzifonlu'nun Viyana yenilgisi ile duraklama sürecine girmiştir<sup>2</sup>. Merzifonlu'dan sonra sadrazamlık yapan Amcazade Hüseyin Paşa, Viyana yenilgisinin ardından ailenin en güçlü banisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Amcazade'den sonra İmparatorluğun başkentinde aile üyeleri tarafından yapı yaptırılmamış olması, aynı zamanda ailenin sarayın gözünde de etkinliğini kaybetmiş olduğunun en bariz göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Fakat aile üyeleri yine de eski güçlerini kazanabilmek için bir takım girişimler içerisine girmiştir. Bu girişimler saltanat ve dönemin güçlü aileleri ile akrabalık bağları tesis ederek saray içerisinde yeniden nüfuzlarını güçlendirmeye yöneliktir. Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu Numan Paşa, II. Mustafa'nın kızıyla evlenmiş kardeşi Abdullah Paşa da dönemin güçlü ailelerinden Şeyhül-İslam Feyzullah Efendi'nin kızıyla evlenmiştir. Bu olaya sadece tek taraflı bakmamak gerektiği de aşikârdır. Her ne kadar Köprülü ailesi eski gücünü kaybetmiş olsa bile, aile tarafından yetiştirilmiş birçok bürokratin devlet içinde görev alıyor olması, Feyzullah Efendi ailesi gibi güçlü ailelerin de bu tarz akrabalık ilişkilerine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir<sup>3</sup>. Fakat Köprülü'nün torunları olan Abdullah ve Numan Paşa'ların oluşturmuş oldukları vakıf kurumları incelendiğinde, atalarının vakıfları ile hiçbir zaman boy ölçüşemeyecek boyutta oldukları gözlenmektedir. Gerçi, 18.yy başlarında Köprülüze El-Hac Ahmet Paşa, eskiye özlem duyarak yeniden Köprülü ailesinin güçlü bir aile olduğunu ispat etmeye çalışmış, fakat bunda başarılı olamamıştır<sup>4</sup>.

### **Köprülüze Abdullah Paşa'nın Hayatı**

Fazıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğludur (Behçeti, V.190a). Abdullah Paşa'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tıpkı babası ve diğer iki kardeşi gibi oldukça iyi bir eğitim almıştır. Hayatı boyunca ilim ve edebiyatla meşgul olmuş, zekası ve çabuk algılamasıyla meşhur olmuştur (Behçeti, V.190a). Arabi ilimlerden hususiyetle Kur'an kıratı ilminde ihtisas sahibi idi. Amcası Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu kütüphanede (El-İfadetü'l-mukniatu fi Kıraati'l-eimmeti'l-erbaati) isminde kıraate ait bir eseriyle Arapça şiirlerinden bir kısmını içeren (Dürriyet-Nuhatül Eş'ar) adında edebi bir eseri vardır (Mehmet Tahir Efendi: 263-264). Birçok kaside yazmış olan Abdullah Paşa'nın kayınpederi Şeyhülislam Feyzullah Efendi hakkında

<sup>1</sup> Köprülü ailesinin baniliklerini konu alan bir çalışma için bakınız: Sultan Murat Topçu (2010), *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülülere*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.

<sup>2</sup> "Viyana yenilgisinden sonra Köprülülere karşı bir kin ve düşmanlık ortaya çıktı. Kara İbrahim Paşa ve Sarı Süleyman Paşa gibi o sülalenin ekmeği ile yetişmiş bulunan alçaklar bile onlar aleyhine ayaklanıp Köprülü oğlu Fazıl Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa ve Köprülü sülalesinin başka yakınları, devletin önemli işlerinden uzaklaştırıldılar" (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 290).

<sup>3</sup> 18. Yüzyılla birlikte Osmanlı bürokrasisinde Damat İbrahim Paşa ve kapı halkının egemenliği söz konusudur. Damat İbrahim Paşa, 17. Yüzyılın iki önemli güçlü ailesi Köprülü Mehmet Paşa ahvadı ve Feyzullah Efendi ahvadını, bilinçli bir politika ile İstanbul'un dışında tutarak, kendisi ve kapı halkının mutlak otoritesini sağlamaya uğraşmıştır (Artan, 2000: 294).

<sup>4</sup> Köprülüze El-Hac Ahmet Paşa'nın geçmişe özlemle baktığının en açık delili, ailesinin tarihini yazdırmasıdır. Behçeti İsmail Efendi tarafından yazılan aile tarihinde sadece aile üyelerinin biyografileri verilmemiş aynı zamanda dönemleri içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve sosyal olaylarda detaylı olarak ele alınmıştır. Bu da Köprülüze El-Hac Ahmet Paşa'nın, geçmişte ailesinin devletin bekası için vermiş olduğu mücadelenin yeniden hatırlatma girişimi olarak değerlendirilmelidir. Gerçi yazdırılan bu aile tarihinin bu amaca ne kadar hizmet ettiği hakkında kesin bir şey söylemek imkansızdır. Fakat şu bir gerçek ki, aile eski gücünü hiçbir zaman elde edememiş ve sonraki dönemlerde aile üyeleri taşrada küçük memuriyetlerde bulunarak başkentten uzak tutulmuşlardır.

yazmış olduğu bir kasidesini Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetva emini olan Selim Efendi oldukça zorlanarak şerh eylemiştir (Behçeti, V.190a). H.1113-M.1701 tarihinde vezir olan Abdullah Paşa daha sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı Zübeyde Hanım (KK,V, 5/2448: V.6b) ile evlenmiştir<sup>5</sup>. H.1114-M.1702 tarihinde yine Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yardımıyla İstanbul kaymakamlığına atanmıştır (Behçeti, V.190b)<sup>6</sup>. H. 1115-M.1703 tarihinde Gürcistan tarafında yaşanan gelişmeler üzerine, bu tarafa dört oda yeniçeri ve iki yüz nefer cebeci gönderilmek istenmişti. Fakat sefere memur olan cebeciler, cebeci başı ve kethüdalarına gidip birikmiş maaşlarının ödenmesini istemiş, maaşlarının ödenmemesi halinde sefere katılmayacaklarını bildirmişlerdi. O sırada İstanbul kaymakamı olan Abdullah Paşa en iyi çarenin bunların birikmiş maaşlarını vererek sevk edilmeleri olduğunu sadrazam Rami Mehmed Paşa'ya bildirdi<sup>7</sup>. İsyanın baş edilemeyecek bir seviyeye ulaştığını fark eden Abdullah Paşa gizlenmeye karar vererek durumu padişaha bildirdi.

Edirne vakası esnasında kaçarak gizlenen Abdullah Paşa ortamın düzelmesi üzerine H.1115 tarihinde meydana çıkıp Hanya muhafazasına memur olunmuştur. Abdullah Paşa bundan sonra 1705'te (H.1117) Sakız, H.1119-M.1707 Haziranında Sivas, H.1121-M.1709'da Trabzonve H.1124-M.1712'de tekrar Trabzon, sonra Musul, H.1127-M.1715te Aydın valisi, H.1128-M.1716'da Kudüs ve Hamid sancakları ile Mora Seraskeri, aynı yıl İnebahtı Muhafızlığı yapmıştır. H.1129-M.1717'de Şam, H.1130-M.1718'de Diyarbakır, H.1132-M.1720'de Erzurum, H.1135-M.1723'te Van Vilayeti ile Azerbaycan ve Tebriz seraskeri olmuştur. H.1137-M.1725'te Tebriz fethedilince Tebriz ve Van eyaletleri kendisine verilip, M. 1726'da seraskerlikten ayrıldı. H.1139-M.1727'de Say'da valisi H.1141-M.1729'da Kandiye, Bender ve Konya, H.1146-M.1734'te yine İran canib-i seraskeri oldu. (Mehmed Süreyya, 1996: 81). H.1148-M.1735'te İran serdar-ı ekremi iken Arpaçayı Meydan Muharebesi'nde Nadir Şah'a karşı savaşırken şehit düşmüştür (Anonim, 1975: 293).

Tebriz'in fethinden sonra kendisinin yardımcısı olan büyük oğlu Abdurrahman Bey ve Hakimbaşızade Ali Paşa hazretleri ile birlikte vezir olmuştur. Abdurrahman Bey Trabzon Beylerbeyisi iken vefat etmiştir (Behçeti, V.198a). Abdullah Paşa'nın diğer oğulları 1749'da ölen Abdullah Bey, 1759'da ölen Ammar Bey, 1763 Ağustos'unda ölen Ayaz Bey, 1771'de ölen Hamdi Mehmed Bey, 1765 Ağustos'unda ölen Sadık Mehmet Bey, 1783'te ölen Affan Beylerdir. Büyük oğlu Abdurrahman Bey'in Abdülbaki ve Abdülvahid adında iki oğlu vardır (Anonim, 1975: 293).

### **Köprülüzade Abdullah Paşa'nın 15 Cemadiel-evvel 1133-M.14 Mart 1721 Tarihli Vakfiyesi'ne Göre İmar Faaliyetleri ve Bani Kişiliği**

Köprülü Mehmet Paşa'nın torunu, Fazıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğlu olan Abdullah Paşa'nın İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde 15 Cemadiel-evvel 1133-M.14

<sup>5</sup> Behçeti, Paşanın vezir olduktan sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı ile evlendiğini belirtirken, Raşid Tarihi'nde evlendikten sonra vezir olduğu ifade edilmektedir (Behçeti, V.190b. ; Tarih-i Raşid, C.II, s.524).

<sup>6</sup> Padişahın Edirne'de bulunmasından dolayı, İstanbul'da Çelebi Yusuf Paşa kaymakam olarak bulunuyordu. Yusuf Paşa tarafından Edirne'ye gelen bir tahriratta İstanbul halkının bazı meclislerde ve mahfillerde şeyhülislamın bütün menafi ve memuriyetleri evlad ve adamlarına tahsis etmesinden şikayet olunduğunu ve bir fitne çıkması ihtimalini beyan etmesi üzerine, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Çelebi Yusuf Paşa'yı görevden alarak yerine damadı Köprülüzade Abdullah Paşa'yı tayin ettirip göndermişti (Uzunçarşılı, 1995: 22).

<sup>7</sup> Bu durum Rami Mehmet Paşa tarafından Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Tarihe birinci Edirne Vakası olarak geçen bu durum sonucunda sadece Şeyhülislam Feyzullah Efendi katledilmekle kalmadı, sadrazam Rami Mehmet Paşa makamından olmuş ve padişah II. Mustafa tahttan indirilerek yerine III. Ahmet tahta geçmiştir (Uzunçarşılı, 1995: 23-24).

Mart 1721 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır (KK,V: 5/2448) <sup>8</sup>. Bu vakfiye Köprülü ailesi üyeleri tarafından tanzim ettirilmiş en detaylı vakfiye olması açısından oldukça önemlidir.

Paşanın ilk olarak vakfiyede bahsettiği vakıf eserleri Suriye'nin İdlip iline bağlı İdlip-el Sugrı Kasabası'nda yer almaktadır.

Abdullah Paşa'nın dedesi Köprülü Mehmet Paşa İdlip'e bağlı Cisir-i Şuğur Kasabası'nda bir adet han, bir adet cami, bir adet hamam, bir adet mektep ve bir adet palanga inşa ettirmiştir (KK,V, 3/2446: V.15a)<sup>9</sup>. Köprülü Mehmet Paşa vakıf kurumunun işleyişini sağlamak amacıyla bölgede yer alan birçok köy, mezra ve arazinin bütün gelirlerini kurmuş olduğu bu vakfa bırakmıştır (KK,V, 3/2446: V.14b-17b). Abdullah Paşa, dedesinin vakfına ait İdlip-el-Sugrı Kasabası'nda yer alan 2960 zira arsa üzerinde H. 1131-M. 1719 tarihinde 13 mahzen ve 23 dükkâna müstemil bir adet arasta ve yine arastanın yakınlarında 135 zira arsa üzerine bir adet han inşa ettirmiştir<sup>10</sup>. Bu yapılardan arasta için dedesinin vakfına yıllık 600 akçe, han için de yıllık 30 akçe kira ödenmektedir<sup>11</sup>. Arastada fenn-i kitabette (yazı yazmada) ehil bir kişi günlük 12 akçe yevmiye karşılığında katip, arastanın ölçü ve tartı işleriyle ilgilenmek üzere günlük 10 akçe karşılığında bir keyyal (kileci) ve günlük sekiz akçe karşılığında da bir bevab (kapıcı) görevlendirilmiştir (KK,V, 5/2448: V.7b-8a).

Yine Abdullah Paşa Diyarbakır valiliği (1717-1719) esnasında şehirde bir türbe, türbenin yakınında bir daru'l-kurra ve bir adet de mektep inşa ettirmiştir<sup>12</sup>.

Paşa şehirde, vefat eden eşi ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kızı Zübeyde Hanım için Nebi Camisi<sup>13</sup> avlusunda bir türbe inşa ettirmiştir. Nebi Camisi vakfından izin alınarak 90 zira arsa üzerine inşa edilen bu türbe için cami vakfına günlük bir akçe kira verilmekteydi (KK,V, 5/2448: V.8a).

Vakfiyede türbenin şebeke kapısı civarında yer alan altı adet kandilin, her hafta Cuma günleri, kandil geceleri ve bayramlarda yakılması istenmektedir. Özellikle mektepte yer alan bir adet kandilin geceleri devamlı olarak yakılması ve sonradan

<sup>8</sup> Bu vakfiyenin iki nüshası da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. V.G.M.A, Defter No: 583, Sıra No: 184, Sayfa No: 224; V.G.M.A, Defter No: 587/3-1, Sıra No: 108, Sayfa No: 77.

<sup>9</sup> Bu yapıların günümüzdeki durumları için bakınız: Sultan Murat Topçu (2010), *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülülüler*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.

<sup>10</sup> "...merhum ve mağfurle vezir-i azam sabık Köprülü Mehmet Paşa ali-ir-rahme ve'l-gufran hazretlerinin evkaf-ı şerifesi müstemilatından İdlip-el-Şuğr-ı Kasabası dahilinde bi-hesab-ı-terbi 2960 zira arsa-ı vakf-ı mer'ub fiha olmayub a'liye kalmayla tevliyetim hesabıyla vakfı şerife infa' ve evveli olmak üzere canib-i vakf-ı mezbure senevi 600 akçe icare-i zemin vermek üzere kendi malımdan üzerine bina eylediğim 13 bab mahzen ve 23 bab dekakini müstemil mülk-ü sahihim olan arastayı cümle tevabî ve levahıkıyla ve yine civarında vaki vakf-ı merkumun bi-hesab-ı terbi' (V.6b) 135 zira arsa-i a'liyesi üzerine canib-i vakfa senevi yalnız otuz akçe icare-i zemin vermek üzere kezalik-i malımdan bina eylediğim han-ı sağır-ı bundan akdem 1131 senesinde..." (KK,V, 5/2448: V.6a-b).

<sup>11</sup> Abdullah Paşa'nın yukarıda bahsedilen vakıf eserleri hakkında vakfiyede geçen bilgiler dışında hiçbir bilgiye ulaşamadım.

<sup>12</sup> "...Medine-i Amed'de...fani eden zevce-i muhtereme ve halile-i mukerrememiz....Zübeyde hanım ibne'l merhum ve ma'furle şani'el-İslam ve'l-müslimin hayred-dünya-veddin Esseyyid Feyzullah Efendi...(V.7a) üzerlerine bina eylediğim şebeke türbe-i ulya ve tecah türbede ruh-i Şerifeleri için bir taraftan El-Hac Emin mülkü ve üç taraftan tarık-ı amm ile mahdud mülk-ü sahihim olan arsa üzerine müceddeden tesis ettiğim Daru'l-kurra ve mektebin tevabî-i müstemilatıyla vazife-i mu'ayyine ve masarif-i lazime meşrutasına vakf ve habs eyleyub şöyle şart eyledim ki..." (KK,V, 5/2448: V. 6b-7a).

<sup>13</sup> Nebi Camisi; İnönü Mahallesi'nde Dörtöyol denilen kavşakta Gazi Caddesi ile İnönü Caddesinin birleştiği kuzeybatı köşededir. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre cami şafiler ve Hanefiler kısmı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Şafiler kısmı şimdiki bina olup Hanefiler kısmı yıkılmıştır. Ayrıca Nebi Camisi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Metin Sözen (1971), *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, s.45,189; Orhan Cezmi Tuncer (1996), *Diyarbakır Camileri (Mukarnas, geometri, Orantı)*, Diyarbakır, s. 76-84.

kandilin iyice temizlenmesine özen gösterilmesi üzerinde durulan önemli şartlardan birisidir (KK,V, 5/2448: V.8a-b).

Türbenin içinde yer alan sebilhanede su içmek için konan iki adet tasın belirli vakitlerde orada bulundurulması ve daha sonrasında alınarak muhafaza edilmesi (KK,V, 5/2448: V.8b), ayrıca sebilhanede Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında namaz vakitlerinde, Ramazan ayında iftardan sonra buzlu su bulundurulması istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.8b-9a). Eğer sebilhane önünde bir kalabalık zuhur ederse yukarıda zikredilen iki adet tasan başka iki adet daha tas eklenmesi vakfiyede belirtilmektedir (KK,V, 5/2448: V.9a). Sebilhaneye dışarıdan buz getirildikten sonra, buzun üstünde yer alan çamurların temizlenmesi ve sebilhanenin altında oluşturulan mahzenin zemininin süpürge çalısı serildikten sonra, buzun mahzene konulması ve burada muhafaza edilmesi istenmektedir<sup>14</sup>.

Vakfiyede bayramlarda, bayram namazından sonra, kadir gecesinde ve teravih namazından sonra şekerli şerbet dağıtılması (KK,V, 5/2448: V.9a-b), bu işlerin yürütülmesi için bir kimsenin günlük 5 akçe karşılığında kayyım ve yine aynı kişinin günlük beş akçe karşılığında da sebilci-i evvel görevini sürdürmesi şart koşulmaktadır (KK,V, 5/2448: V.9b).

Türbenin batısında oluşturulan etrafı duvarla çevrili bahçenin ve şebekeli türbenin karşısına yapılan Daru'l-kurra'nın etrafında yer alan Abdullah Paşa'nın kendisine ait arsası üzerine yaptırdığı diğer bir bahçenin de uygun şekilde değerlendirilmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.9b). Türbenin içinde ve dışında yer alan mezarların geleneğe uygun bir bezle örtülmesi ve bu mezarların etrafının temizliğinin yapılması için de bir cennan (bahçıvan) günlük beş akçe vazife ile görevlendirilmiştir. Yukarıda sayılan işlerin kontrol edilmesi için günlük 10 akçe vazife ile bir türbedar tutulmuştur (KK,V, 5/2448: V.10a).

Dar'ul-kurra'nın altında yer alan hücre, günlük iki akçe bedel karşılığında türbedara tahsis edilmiştir. Türbenin içi ve dışı temizlenerek; kubbesinde, üç tarafında, taş şebekelerinde ve köşelerinde yer alan örümcek ağları temizlenip, döşemelerinin su ile ıslatılarak süpürülmesi, kubbe ve kurşunlarının üzerinde olan toz ve kuş pisliklerinin temizlenmesi vakfiyede önemle üzerinde durulan şartlardan bir diğeridir (KK,V, 5/2448: V.10a-b).

Bu görevleri yerine getirmek için günlük sekiz akçe vazife ile bir kennas görevlendirilmiş ve aynı zamanda bu kişiye günlük iki akçe karşılığında da ikinci sebilcilik görevi verilmiştir (KK,V, 5/2448: V.10b).

Zübeyde Hanımın mezarının hizasında bina olunan Darul-Kurrada hıfz-ı Kur'an-ı Mecid ve talim-i tecvid yapılması ve Daru'l-kurra'da işinde üstat bir kişinin, günlük kırk akçe karşılığında Şeyhu'l-kurra olarak görevlendirilmesi şart koşulmaktadır. Ayrıca Şeyhu'l-kurra; cumartesi, pazartesi ve perşembe günleri talebeyi toplayarak tecvit öğretecek ve Zübeyde Hanım'ın ruhu için dua edeceklerdir. Mevlut, Regaib, Miraç ve Berat gecelerinde Hatm-i Şerif okunması ve Ramazan ayı boyunca üç Hatm-i Şerif<sup>15</sup> yapılması şartlar arasındadır (KK,V, 5/2448: V.11a). Daru'l-Kurra'da günlük 14 akçe ile bir kişi halife-i evvel ve bir kişi de günlük 12 akçe karşılığında halife-i sani olarak görevlendirilmiştir (KK,V, 5/2448: V.11b). Daru'l-Kurra'da günlük on akçe burs verilen beş talebe bulunmaktadır. Eğer bu talebeler

<sup>14</sup> Buz bulunmadığı vakitte yerine kar verilmesi istenmektedir.

<sup>15</sup> Ramazan ayında yapılan Hatm-i Şerif'lerden bir tanesinin Kadir gecesinde yapılması istenmektedir.



görevlerini yerine getirmezseler yerlerine başkalarının alınması yine vakfın şartları arasındadır.

Abdullah Paşa Daru'l-kurra'da kullanılmak üzere vakfettiği 10 cild kitap, kalem ve 30 cüz'ün, Daru'l-kura'da kullanılmasını ve burada muhafaza edilmesini, asla dışarıya çıkartılmamasını vakfın şartları arasına koymuştur (KK,V, 5/2448: V.11b-12a). Hatta kitapları nemden ve diğer zarar verici ortamlardan korumak ve muhafazasını sağlamak üzere öğrencilerden birinin görevlendirilmesi ve karşılığında da günlük üç akçe ücret verilmesini istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.12b).

Daru'l-kurra'nın etrafının temizlenmesi, zeminine döşeli olan kaliçe ve keçelerin haftada bir kaldırılıp yeniden döşenmesi, ara sıra kapısı önünde oluşan toz ve toprağın süpürülmesi, ders günlerinde Şeyh'ul-kurra gelmeden önce Daru'l-kurra ocağında kömür yakılması ve kömürün (KK,V, 5/2448: V.12b), Daru'l-kurra'da yer alan küçük hücrede muhafaza edilmesi istenmektedir. Bu işlerle uğraşacak bir kişi günlük altı akçe vazife karşılığında kennas olarak görevlendirilmiştir (KK,V, 5/2448: V.13a). Ayrıca Daru'l-kurra'nın zamanında açılıp kapanması için bir bevvab günlük dört akçe karşılığında görevlendirilmiştir.

Daru'l-kurra'ya eklenen mektepte bir kişi günlük 20 akçe karşılığında hoca-i mektep ve günlük on akçe karşılığında bir kişi halife-i mektep olarak görevlendirilmiştir. Mektepte talebelerin okumaları için 10 adet küçük ve büyük Kur'an-ı Kerim, 30 adet cüz-i şerif vakfedilmiş ve bunların dışarı çıkarılması yasaklanmıştır (KK,V, 5/2448: V.13b).

Bu mushafların korunması ve muhafaza edilmesi için, günlük iki akçe karşılığında halife-i mektep görevlendirilmiştir. Mektebin zamanında açılması ve kapanmasından sorumlu olarak günlük iki akçe karşılığında bir bevvab görevlendirilmiştir (KK,V, 5/2448: V.13b). Ayrıca mektepte bevvab olan kişi aynı zamanda mektebin temizliğinden, ocağının yakılmasından sorumlu tutulup, bu kennaslık görevi karşılığında da günlük üç akçe almaktadır. Aynı zamanda her Perşembe günü mektep hocası ve talebelerden bir Hatm-i Şerif yapmaları ve sevabını da Zübeyde Hanım'ın ruhuna hibe etmeleri istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.14a). Mektepte yer alan talebelere "elvan bu'gasi kapama" adı verilen bir adet elbise ve "paşa çukası" olarak tabir olunan çukadan kırk adet kellepuş<sup>16</sup>, kırk çift pabuç ve yarımşar kuruş harçlık verilmesi vakfın şartları arasındadır<sup>17</sup>.

Vakıfta mektep ve Daru'l-kurra'da yer alan kitapların zamanla bozulan ciltlerinin tamir edilmesi için günlük beş akçe karşılığında bir mücellit çalıştırılmaktadır (KK,V, 5/2448: V.14b-15a). Türbe, daru'l-kurra, mektep ve müştemilatının tamire ihtiyaç duyması halinde; işinde erbap, bir çadırcı, bir benna, bir neccar, bir hattat, bir kurşuncu, bir çilingir, bir nakkaş, bir sıvacı, bir suyolcu bulundurulup her birine günlük dörder akçe verilmektedir. Daru'l-kurra'da mektepte ve türbede yer alan kandillerin yakılması için günlük beş akçe vazife karşılığında bir buhurcu görevlendirilmiştir (KK,V, 5/2448: V.15a-15b). Daru'l-kurrada merdiven altında yer alan tuvalet ve bahçenin temizlenmesi için bir kennas görevlendirilmiş ve hizmeti karşılığında günlük beş akçe almaktadır.

<sup>16</sup> Başlı örtmede kullanılan bir tür sarık.

<sup>17</sup> Bu elbise ve harçlıklar ramazanın 26. Günü talebelere dağıtılmakta ve aynı gün Zübeyde Hanım'ın mezarına gidilip dua edilmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.14b).

Bunların dışında Cami-i Nebi vakfına ait olan arsa üzerindeki bahçe ve bahçenin köşesinde inşa edilen ferraşhane için cami vakfına senelik 180 akçe kira verilmektedir (KK,V, 5/2448: V.16a).

Mektebe senelik 1000 akçe, Daru'l-kurra ve türbedar odasında kullanılmak üzere beş yüzer akçelik kömür alınmaktadır (KK,V, 5/2448: V.16a). Sebilhaneye ve musluğa gelen üç masura su için Hamravat Vakfı'na<sup>18</sup> senelik 1080 akçe verilmektedir. Türbede yer alan altı adet kandil ve mektepte yer alan bir adet kandil için senede 2000 akçe, kandil fitilleri içinde 360 akçe vakıf gelirlerinden ayırt edilmiştir (KK,V, 5/2448: V.16a-b). Sebilhanede suyu soğutmak için senede 25 kuruşluk buz, şerbet yapmak için de senelik 30 kuruşluk şeker alınması istenmektedir. Türbe, Daru'l-kurra ve mektepte kennas ve ustaların kullanması için alınacak aletler için senelik 18 kuruş ayırt edilmesi şartlar arasındadır (KK,V, 5/2448: V.16b).

Ayrıca vakfiyede, vakf edilen kitapların zamanla aşınması ve ciltlerinin bozulması durumunda tamir edilmeleri, türbedeki mezar üzerinde ve pencerelerinde yer alan yeşil örtülerin Nisan ya da Mayıs aylarında değiştirilmesi ve değiştirilen örtülerin çadırcılık hizmetinde bulunan görevli tarafından tıy edildikten sonra Daru'l-kurrada yer alan hücrede muhafaza edilmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.17b). Türbede yer alan askıları ve ibrişim püsküllerin üç senede bir yenilenmesi ve tamir gerekiyorsa tamir edilmeleri şart koşulmaktadır. Türbe ve mektepte yer alan üç adet kalaylı şamdanın, kalayları aşındıkça kalaylanmaları, yenilenmeleri gerektiğinde de yenilenmeleri istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.17b). Sebilhanede yer alan dört adet şerbet güğümlerinin ve iki adet burunlu şerbet taslarının kalayları çıktıkça kalaylanmaları ve gerekirse yenilenmeleri şartlar arasındadır (KK,V, 5/2448: V.18a). Sebilhanede kullanılan dört adet yaldızlı küçük tasların ve Daru'l-kurrada yer alan iki adet yaldızlı şamdanların yaldızları çıktıkça yaldızlanması ve gerekirse yenilenmeleri şart koşulmaktadır. Türbenin etrafında olan demir şebekelerin ve saçaklarındaki kurşun müşebbek<sup>19</sup> altında yer alan kırmızı zarların ve türbenin batı tarafında yer alan küçük bahçenin sokağa nazır penceresi demirinin ve Meşhed-i Şafiye ve Hanefiye'nin türbeye nazır üç adet pencere demirlerinin ve üstlerinde olan çerçevelerinin üç senede bir boyalarının yenilenmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.18b). Daru'l-kurra'da ve mektepte yer alan pencerelerin ve Darul-kurra'nın etrafında yer alan bahçenin ve Meşhed-i Hanife'nin kible tarafında yer alan pencere demirlerinin ve üstlerinde olan çerçevelerin üç senede bir boyanması ve tamir gerektirenlerinin tamir edilmesinin önemle üzerinde durulmaktadır (KK,V, 5/2448: V.18b). Daru'l-kurra ve mektepte bulunan pencereleri ve Meşhed-i Şafiye'nin türbeye nazır iki penceresinin muşamba çerçevelerinin her sene yenilenmesi, Meşhed-i Hanefiye'nin türbeye bakan camlarının gerektiğinde tamir edilmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.19a). Meşhed-i Hanefi'yenin kible tarafında yer alan aşağı pencerelerinin çuval çerçevelerinin her sene değiştirilmesi. Daru'l-kurra, mektep ve türbedar odasının kaliçeleri, kapı perdeleri, ocak yaşmakları ve sokak kapısında olan perde vesair lazımlerin tamir ve termim olunması yine vakfın şartları arasındadır (KK,V, 5/2448: V.19a-b). Türbenin zamanla aşınarak belirsizleşen boya ve altın varaklarının devamlı olarak tamir ve termim

<sup>18</sup> Hamravat Suyu Kanuni Sultan Süleyman tarafından şehre getirilmiştir. Evliya Çelebi suyun M.1535 tarihinde şehre getirildiğini belirtmektedir. Kanuni, Mimar Sinan'ın kalfası Kastamonulu Kasım Çelebi'yi bu suyun şehre getirilmesi için görevlendirmiştir. Şehre 14 km mesafede bulunan bu su tüneller ve kemerler oluşturularak şehre getirilmiştir. 1535'te şehre gelen Kanuni kendi kesesinden 10 km uzaktaki gözden çifte toprak künkler ve 27 gözlü su kemeri ile Hamravat suyunu 1543'te şehre getirtti (Beysanoğlu,1998: 565-566).

<sup>19</sup> Ağ ve kafes gibi örülmüş olan.

olunması, gerekirse yeniden yapılmaları, türbede olan askıların ve bir adet Mühr-ü Süleyman'ın ve kubbeler üzerinde vaki, üç adet alemin, Daru'l-kurra ve mektepte olan birer askının yıldızları zail oldukça yeniden yıldızlanması veya gerekirse yenilenmeleri şartlar arasındadır.

Şebek kubbenin pas tutan yerlerindeki paslar silindikten sonra yağmursuz bir günde yağlanması, bunların dışında gerekli olan tamiratın yapılması istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.20a).

Suyollarının tamiri gerektiğinde türbe içinde olan sebilhane kurnası ve mektepteki dehlizde bulunan musluktan, "peygamber gimesi" demekle meşhur teraziye varıncaya kadar tamir ettirilmesi vakfın şartlarındandır. Cami-i Nebi hariminin batı tarafında küçük kapının dışında inşa olunan ferraşhane köşesinde, türbe önünde El-Hac Emin mülkü olan ve Amed kadılarının sakin oldukları evin kapısına kadar uzanan yolun kaldırılmalarının tamir edilmesi gerektiği; yontma taş olan kısımları yontma taş, kırma taş olan kısımlarının ise kırma taş ile tamir edilmesi istenmektedir (KK,V, 5/2448: V.20b).

Bu sayılan işlerin giderlerinin vakfın gelirlerinden karşılanması ve arta kalan paranın da vakıf mütevellisi tarafından saklanması gerekmektedir. Bu sayılan işlerin yerine getirilmesi ile ilgilenen görevlilerin işlerini zamanında yapması ve eksiklikleri görülenlerin görevlerinden alınması, işleri ile ilgilenmek üzere ehil bir kişi vakfa günlük 20 akçe vazife ile kaimakam müteveli, bir kişi de günlük 12 akçe vazife ile katip olarak atanması vakfın şartlarındandır (KK,V, 5/2448: V.20b-21a).

### Değerlendirme

Yukarıda detaylı olarak ele alınan Köprülüzade Abdullah Paşa'nın vakfiyesinde geçen yapılardan Suriye'nin İdlip iline bağlı İdlip-el-Sugrı Kasabası'nda bulunan han ve arastanın günümüzdeki durumları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır<sup>20</sup>. Köprülüzade Abdullah Paşa İdlip-el-Sugrı Kasabası'nda inşa ettirmiş olduğu han ve arastanın gelirlerini Diyarbakır'daki vakıf eserlerinin giderlerine vakfetmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan 28 Zilhicce 1302-M. 8 Ekim 1885 tarihli bir belgeye göre; burada yer alan vakıflardan senelik 40.000 kuruşluk bir gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca belgede vakfiyede geçmeyen fakat Köprülüzade Abdullah Paşa vakfına ait olan bir hamam, bir kahvehane ve dükkanlardan bahsedilmektedir (B.O.A., MKT, 88/36). Bu durum vakfın geçen zaman zarfı içerisinde daha da zenginleştiğini göstermektedir. Yine bu belgede geçen bilgiden senelik 40.000 kuruşluk gelirin 1000 kuruşunun Diyarbakır'daki vakıf mütevellisine teslim edildiği anlaşılmaktadır.

Abdullah Paşa'nın Diyarbakır'da inşa ettirmiş olduğu yapılardan ise sadece Zübeyde Hanım'a ait türbe günümüze ulaşabilmiştir. Vakfiyede türbenin karşısında olduğu belirtilen, sebil, Daru'l-kurra<sup>21</sup> ve bitişiğindeki mektep, günümüzde anılan yerden geçen ana caddenin altında kalmışlardır. Yine vakfiyede geçen Daru'l-kurra ile

<sup>20</sup> Günümüzde bu isimle anılan bir yerleşim yeri tarafımızca tespit edilememiştir.

<sup>21</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan H. 1192-M.1778 tarihli bir belgede Daru'l-kurra'da yevmi 40 akçe vazife ile şeyh'ul-kurra olan Eş-şeyh El-Hac Ebubekir Efendi vefat ettiğinden yerine büyük oğlu Hafız Sabatullah Efendi'nin atanmasına dair bilgiden hareketle Daru'l-kurranın 18.yy sonlarında aktif bir şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (B.O.A., Cevdet Maarif, no: 7423). Yine başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan 28 Zilhicce 1302-M. 8 Ekim 1885 tarihli belgede Daru'l-kurra'nın bu tarihte oldukça harap olduğu belirtilmekte ve İdlip'teki vakıf gelirlerinden her sene alınan 1000 kuruşun usulünce Daru'l-kurra'nın onarımında kullanılması istenmektedir (B.O.A., MKT, 88/36).



türbe arasında yer alan bahçelerde, 20.yy başlarına kadar dini bayramlarda salıncaklar, dolaplar kurulur, davul-zurna eşliğinde mahalli oyunlar oynanırken (Behsanoğlu, 1998: 746), günümüzde bu bahçeler de İnönü Caddesi altında kalmıştır.

Diyarbakır Kalesi'nin Dağ Kapısı yakınında, İnönü Caddesi üzerinde yer alan Zübeyde Hanım Türbesi, Nebi Camisi'nin güney cephesine bitişik olarak inşa edilmiştir (Fot. 1). Türbe; Nebi Camisi'ne bitişik olan kuzey duvarı üzerindeki inşa kitabesine göre, H.1131-M.1718 tarihinde inşa edilmiştir (Fot. 2). Tamamen kesme taş malzemedен inşa edilen türbenin üzeri kubbe şeklinde tasarlanmış demir şebekelerle kapatılmıştır. Baldeken tarzında inşa edilmiş olan türbe, dört ayak ve bir kubbeden meydana gelmektedir. Ayaklar birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Kemer açıklıkları lokmalı demir şebekelerle kapatılmıştır. Türbenin en önemli özelliği iç kısımda zengin bir süsleme programına sahip olması ve Nebi Camisi'ne bitişik olan duvarı üzerinde şair Hami tarafından yazılan mersiyesidir (Topçu, 2010: 420-429) (Fot. 3). Günümüzde türbenin içerisinde iki adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan bir tanesi Zübeyde Hanıma, diğeri ise kızı Leyla Hanıma aittir (Behsanoğlu, 1998: 750) <sup>22</sup>. Paşa'nın yukarıda belirtilen eserlerinin dışında Diyarbakır'da H.1131-M.1719 tarihinde bir köşk yaptırdığı bilinmektedir<sup>23</sup>.

### Sonuç

Yukarıda detaylı şekilde incelenen Köprülüzade Abdullah Paşa'ya ait vakfiyeden hareketle Paşa'nın İdlip-el-Sugrı Kasabası ve Diyarbakır'da zengin vakıflar tesis ettirdiği anlaşılmaktadır.

Özellikle İdlip-el-Sugrı Kasabası'na inşa ettirmiş olduğu yapıların ticari getiriye yönelik işleve sahip olmaları, bu bölgenin Halep'e olan yakınlığı ile ilişkilendirilmelidir. Paşa Halep'in ticari alt yapısından faydalanmak istemiştir. Bu durum yukarıda bahsedilen Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgeden daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Belgeye göre İdlip-el-Sugrı Kasabası'ndaki vakıf mallarının gelirleri ile Diyarbakır'da tesis ettirilen eserlerin masrafları karşılanmaktadır. Burada yer alan yapıların işleyişi için vakıfta üç kişi istihdam edilmiştir.

Vakfiyede en detaylı bilgiler Diyarbakır'da yaptırılan vakıf mallarına ilişkin olarak verilmektedir. Özellikle Diyarbakır'da tesis edilen vakıf eserlerinin kullanımından işleyişine, temizliklerinden tamirat ve onarımlarının nasıl yapılması gerektiğine kadar oldukça geniş bir muhteva içermektedir. Burada yer alan vakıf eserlerinde toplam 26 kişi istihdam edilmiştir. Bu kişilerin hangi işleri yapacakları ve bunları yaparken nelere dikkat edecekleri yine üzerinde durulan önemli bir noktadır.

<sup>22</sup> İbrahim Yılmazçelik, bu türbedeki mezarların Abdullah Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım ile kardeşi Feyzullah'a ait olduklarını belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995: 58). Yazar muhtemelen yanlış bir alıntı yapmış olmalıdır. Gerek vakfiyede gerekse türbe içindeki mezar taşları üzerinde yer alan kitabelerde burada metfun olan kişilerin kimlikleri açık bir şekilde belirtilmektedir.

<sup>23</sup> Bu köşk ile ilgili olarak Hami tarafından şu manzum tarih yazılmıştır.

“Sarayı Amid-i reşk-aver-i bag-i irem kıldı/Kudum-ı sa'd-i Abdullah Paşa Köprülüzade/Vezir-ibn-i vezir Asaf-nazir İskender-i sani

Bulunmaz mihr-i alem-tab veş akranı dünyada/Ulaldı dest-gir-i bikesan ahdinde düşmen yok/Meğer kim şebnem ola gonce-i ra'nada üftade

Yapup zati için bir kasr-i dil-keş dest-i himmetle/Zer ü ziverle tezyin eyleyüp itikde amade/İderken Hami'ya tarih-i salın levh-i hatırda

Yazıda Kasr-i Abdullah Paşa Köprülüzade (1131/1719)” (Behsanoğlu, 1998: 750-751).

Vakfiye sadece Köprülüzade Abdullah Paşa'nın vakıf eserleri ve bunların işleyişi hakkında bilgi vermemekle kalmayıp aynı zamanda dönemdeki sosyal yaşama ilişkin oldukça detaylı bilgileri de ele alması açısından son derece önemlidir.

Bu vakfiye aslında tanzim edilişi bakımından bizlere Abdullah Paşa'nın eğitim ve yaşam şekli açısından her detayı düşünen, oldukça titiz bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

## EKLER



Fotoğraf 1: Zübeyde Hanım Türbesi



Fotoğraf 2: İç Mekan



Fotoğraf 3: Hami Tarafı'ndan Kuzey Cephe Üzerine Yazılmış Olan Mersiye

#### KAYNAKÇA

B.O.A., *Cevdet Maarif*, No: 7423

B.O.A., *Maarif Nezareti Evrakı, Dosya No: 88 Gömlek sıra No:36*

*Köprülü Kütüphanesi, Vakfiyeler*, 5/2448.

*Köprülü Kütüphanesi, Vakfiyeler*, No: 3/2446.

V.G.M.A, *Defter No: 583, Sıra No: 184, Sayfa No: 224;*

V.G.M.A, *Defter No: 587/3-1, Sıra No: 108, Sayfa No: 77.*

Anonim (1975), "Köprülüler", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, Ankara, s.290-293.

ARTAN, Tülay (2000), "18.yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, S.83, İstanbul, s. 292-321.

Behçet-i İbrahim, *Silsiletü'l Asafıyyeti Fi Devleti'l-Hakaniyyeti'l-Osmaniyye (Tarih-i Sülale-i Köprülü)*, Köprülü Kütüphanesi, Ahmet Paşa, No: 212.

BEYSANOĞLU, Şevket (1998), *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Ankara.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri(1299-1915)*, Haz:A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul, Tarih yok.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicil-i Osmani*, C.I, (Haz: Nuri Akbayır), İstanbul.

Mustafa Nuri Paşa (1992), *Netayic Ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi)*, C.I-II, (Sad: Neşet Çağatay), Ankara.

Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa (1928), *Silahtar Tarihi*, İstanbul.

SÖZEN, Metin (1971), *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul.

TOPÇU, Sultan Murat (2010), *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.

TUNCER, Orhan Cezmi (1996), *Diyarbakır Camileri (Mukarnas, geometri, Orantı)*, Diyarbakır.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, C.IV/1, Ankara.

YILMAZÇELİK, İbrahim (1995), *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara.